

Place. / Low C. – Keeping and its Future. New Haven and London, 1994. – 380 c. 12. Джеймс В. О контрактном способе комплектования Вооруженных сил (по опыту армии США) / В. Джеймс // ЗВО. – 1996. – № 4. – С. 70–75. 13. Про участь України в міжнародних миротворчих операціях: Закон України від 24. 03. 1999 № 613-ХІУ / Законодавство України з питань військової сфери: Збірник законів та інших нормативно-правових актів. – К.: Азимут–Україна, 2003. – С. 136–139. 14. Про введення в дію Концепції морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних сил України: Наказ Міністра оборони України від 5. 05. 99 № 142. 15. Феценко А. Украинская армия и стандарты НАТО / А. Феценко // Украина сегодня. – 2008. – 4 сентября. 16. Государства НАТО и военные конфликты / Военно-исторический очерк / Под ред. П.А. Жилина. – М.: Наука, 1997. – 311 с. 17. The Alliance's Comprehensive Concept of Arms Control and Disarmament adopted by the Heads of State and Government at the Meeting of the North Atlantic Council. Brussels, 29–30 May 1989. – The NATO Handbook – Documentation. – NATO Office of Information and Press. 1999. – P.251–270. 18. Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року – „Біла книга України” (прес-реліз). 19. Козинець І. П. Участь Збройних сил України у міжнародних миротворчих операціях / І. П. Козинець // Труды академії. – 2006. – № 64. – С. 145–154. 20. Тези доповідей учасників науково-практичної конференції /Актуальні питання та шляхи переходу підрозділів Збройних сил України до євроатлантичних стандартів з урахуванням досвіду їх підготовки та участі у міжнародних миротворчих операціях та навчаннях. – Л., 2006. – С. 20–58.

УДК 94(477)“1989”

Л.М. Новак-Каляєва

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних та соціальних наук

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВЗАХИСНОГО РУХУ У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

© Новак-Каляєва Л.М., 2010

Досліджуються механізми громадського впливу у практиці діяльності міжнародного правозахисного руху на прикладі тактики організації Amnesty International (“Міжнародна амністія”). Аналізуються наслідки залучення широкого загалу до правозахисних акцій чеської демократичної опозиції в умовах прорадянського режиму “нормалізації” напередодні революційних подій кінця 1989 р. Пропонується поширювати сучасний досвід міжнародних правозахисних організацій в Україні.

The mechanisms of social influence in the practice of international legal protection movement activities on the example of the organization “Amnesty International” are investigated. The consequences of vast majority involvement to legal protection actions of Czech democratic opposition in the conditions of pro-Soviet “normalization” regime on the eve of the revolutionary events at the end of 1989 are analyzed. It is suggested to extend modern experience of international legal protection organizations in Ukraine.

Захист прав людини на національному та міжнародному рівні в сучасному світі є надзвичайно актуальною проблемою, з огляду на те, що права людини є фундаментальною засадою побудови правової держави та реалізації демократичних принципів її функціонування. Для нашої країни дослідження проблем, пов’язаних із теорією та практикою захисту прав людини, є особливо

актуальними, зокрема в контексті реформування політичної системи країни та в ході демократизації суспільного життя.

Зарубіжні дослідники активно досліджують правозахисні проблеми, зокрема, права людини присвячені роботи численних сучасних філософів, юристів, політологів та політичних діячів, серед яких С. Алексєєв, М. Баглай, С. Бахін, Л. Богораз, Н. Брянник, Л. Гордон, Т. Длугач, Ю. Ершов, М. Кренстон, М. Новіцький, В. Осятинський, В. Перевалов, О. Пферсманн, Л. Расказов, П. Романов, А. Сахаров, Е. Соловьев, Ю. Трошкин, И. Упоров, А. Ушацька, Е. Ярська-Смирнова, А. Хеллер, Р. Шварц, М. Стірк, Д. Вейгалл.

Серед вітчизняних учених юридичні аспекти проблематики правозахисту досліджують Т. Курило, І. Татарин, С. Мороз, В. Горбаль, О. Мироненко Ю. Соколенко. Філософський аналіз культурологічних проблем правотворчості здійснив В. Шишко. Права людини з позицій універсальності та релятивізму досліджує С. Добрянський. Механізми громадського впливу на владні інституції щодо дотримання прав людини досліджені недостатньо, що зумовлює вибір теми роботи.

Права людини переважно характеризують статус, можливості та прагнення людини в економічній, соціальній, політичній та культурній сферах. Упродовж останнього півстоліття в Європі створена та активно діє інфраструктура правозахисту, до складу якої входять як правові міжнародні інституції на кшталт Ради ООН з прав людини, Європейського суду в Страсбурзі або комісаріату Ради Європи з прав людини, так і громадські правозахисні організації, найбільш відомою з яких є Amnesty International (“Міжнародна амністія”). Ця організація виступає за свободу від дискримінації з будь-яких мотивів, зокрема дискримінації на підставі статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, расового, національного або соціального походження, економічного стану тощо.

Однією з найбільших міжнародних незалежних правозахисних організацій, що об'єднувала станом на 2008 р. понад 2,2 млн. активістів і прихильників у більш ніж 150 країнах світу є Amnesty International (AI) [1]. Особливістю цієї організації є те, що, відома своєю неупередженістю, вона не підтримує і не перебуває в опозиції до жодної політичної системи чи національного уряду та діє на захист прав людини в усьому світі, навіть у тих випадках, коли організація не поділяє переконання людини, права якої були порушені.

У ході збройних конфліктів Amnesty International однаково засуджує порушення прав людини, що допускаються будь-якою з протидіючих сторін, і виступає проти захоплення заручників, тортур, позасудових розправ, здійснюваних як урядовими силами, так і антиурядовими збройними формуваннями. Організація виступає на захист прав цивільного населення, біженців і прохачів притулку в зоні збройних конфліктів.

Організація, зокрема, спрямовує свої зусилля на забезпечення прав людини на фізичну і психічну недоторканність. Значна увага приділяється заходам недопущення тортур. Активісти “AI” домагаються відміни смертної кари в усьому світі, припинення “зникнень” громадян і позасудових страт. Організація обстоює свободу совісті та самовираження, а наслідками її діяльності мають бути безумовне звільнення усіх в'язнів совісті та проведення справедливих і невідкладних судових слухань у справах політичних ув'язнених.

Діяльність Amnesty International почалася у 1961 р. з публікації П. Бененсона “Забуті в'язні” у британській газеті Observer, передрукованій пізніше газетами різних країн. Її автор, юрист за фахом, був приголомшений історією двох португальських студентів, засуджених до семирічного ув'язнення за піднятий ними в барі тост за свободу. П.Бененсон закликав до проведення міжнародної кампанії на захист в'язнів совісті, тобто людей, яких ув'язнили за їх погляди та переконання, хоча вони не закликали і не вдавалися до насильства. Громадськість активно відреагувала на заклик. У восьми країнах світу виникли осередки нової організації, а в Лондоні було створено Міжнародний секретаріат Amnesty International.

Невелика група волонтерів протягом першого року існування Amnesty International розслідувала 210 випадків порушень прав людини і організувала чотири осередки, які представляли інтереси в'язнів совісті у різних країнах [2]. Сьогодні такі розслідування обчислюються багатьма сотнями випадків на рік.

Міжнародні акції, які організовує і проводить АІ, спрямовані також проти багатьох інших видів порушень прав людини, наприклад, тортур і дискримінації, рекрутування дітей до збройних формувань, насильства над жінками. Залишаючись незалежною від урядів, політичних партій та релігійних організацій, зокрема у фінансовому відношенні, з метою дотримання принципу міжнародної солідарності та гарантії неупередженості активістів, а також забезпечення їх особистої безпеки, АІ проводить акції на захист жертв порушень прав людини в інших країнах.

Прагнення незалежності від будь-яких державних та громадських інституцій та осіб зумовлює те, що “АІ” принципово не звертається з проханнями про фінансову підтримку і не приймає фінансову допомогу від урядів, політичних партій, релігійних та будь-яких інших організацій, і фінансується за рахунок внесків членів організації, добровільних пожертвувань і зборів від благодійних заходів.

Основний метод роботи АІ – кампанії з метою привернути увагу громадськості до фактів порушень прав людини та здійснення тиску на владу відповідної країни, переважно шляхом організації потоку письмових звернень: листів, телеграм, факсів, листівок, електронних листів тощо, – від громадян різних країн, в яких ситуація характеризується як така, що вимагає від влади негайних дій щодо її виправлення. Активісти АІ проводять публічні акції, виступають з лекціями, займаються лобіюванням у владних інституціях, активно співпрацюють з представниками ЗМІ. Перш ніж зробити будь-які кроки, АІ проводить самостійне розслідування повідомлень, що поступили, про порушення прав людини у кожному конкретному випадку. Розслідування проводяться АІ з особливою ретельністю і безсторонністю. Завдяки цьому організація має авторитет і довіря в усьому світі; за консультацією до АІ часто звертаються журналісти, адвокати, урядові і громадські організації.

Практика тиску на владу за допомогою листів від стурбованих громадян інших держав стала характерною тактикою Amnesty International від 1961 р., коли АІ вперше застосувала цей метод масово для захисту прав людини. До сьогоднішнього дня цей метод залишається основним і найдієвішим способом відновлення справедливості.

Прикладом застосування такої тактики на національному ґрунті може слугувати досвід чеської демократичної опозиції кінця 1980-х років, коли в умовах панування прорадянського політичного режиму “нормалізації” поширеною формою громадського прояву опозиційності стало подання петицій на адресу державних та партійних органів. Це були звернення, заяви, підписані окремими особами або групами з приводу неправомірних дій партійного, державного апарату та органів правопорядку, які опікувалися діяльністю опозиції. Безпосереднім приводом до такого роду активності послужили репресії влади проти дисидентів, отже, головною їх вимогою було звільнення політичних в’язнів. Від початку 1989 р. акції збору підписів під зверненнями до органів влади і КПЧ набули систематичного характеру, в цих акціях брали участь десятки тисяч громадян в країні та за її межами [2, с. 204–211].

Окремі громадяни надсилали короткі вимоги, тільки з одного речення, наприклад: “Звільніть політичних в’язнів”. В окремих випадках до вимог про звільнення політв’язнів додавалися й інші, наприклад, вимоги діалогу з владою, легалізації заборонених цензурою часописів, які виходили у “самвидаві”. Досить багато людей виявили готовність і до радикальніших заходів. Зокрема, серед чехів були ті, хто приєднався до Міжнародної акції голодування на підтримку амністії для політв’язнів та припинення їх переслідування владою, організованої “Amnesty International”, яка продовжувалась хвилями впродовж усього 1988 р. [3, с. 57].

Імпульсом до наступної хвилі протестів громадськості послужив арешт В. Гавела в січні 1989 р. Актори празьких театрів звернулися до уряду Чехословаччини з протестом проти затримання В. Гавела і вимогою діалогу влади з громадськістю. До кінця лютого до цієї акції приєдналися кілька тисяч громадян [4, с. 490]. Акція за звільнення В. Гавела мала настільки великий розголос, що до Президента країни офіційно звернувся голова Комітету чехословацької громадськості з прав людини і гуманітарного співробітництва (громадської організації, яка діяла під егідою Комісії ООН з прав людини) професор З. Дінстбір. Він отримав велику кількість заяв з вимогами про звільнення В. Гавела і тому звернувся до президента Г. Гусака з пропозицією використати конституційне право

помилування у справі В. Гавела, з огляду на широкий розголос в країні і міжнародний резонанс. 5 квітня 1989 р. В. Гавела звільнили умовно [4, с. 496].

Восени 1989 р. проти режиму активно виступили журналісти. Приводом до акції послужило затримання органами безпеки у січні 1989 р. видавців одного з найпопулярніших часописів “самвидаву” – “Лідове новини” відомого журналіста, речника “Хартії 77” у 1984 р. Ї. Румла і відомого видавця Р. Земана. У цьому випадку так само сотні громадян вимагали негайного їх звільнення і припинення репресій проти свободи слова. Одну з резолюцій протесту підписали 167 публіцистів – працівників видань “Праце” (“Práce”), “Свободне слово” (“Svobodné slovo”), “Лідова демокраціє” (“Lidová demokracie”), “Млада фронта” (“Mladá fronta”) та ін., 10 працівників Інституту теорії та практики журналістики і 40 студентів факультету журналістики Карлового Університету в Празі [5, с. 59].

У червні 1989 р. “Хартія 77” виступила з документом, який називався “Декілька фраз”. Автори петиції дали оцінку змінам, що відбувалися в чеському суспільстві від початку 1989 р. На думку авторів, розмови влади про “перебудову” залишаються лише деклараціями, жодних реальних кроків, спрямованих на здійснення реформ у суспільстві, вона не робить і, напевно, робити не буде. Представники партійно-бюрократичної верхівки здатні визнавати тільки ті громадські заходи, ініціаторами яких виступили самі, а будь-які несанкціоновані дії опозиції вони кваліфікували як такі, що здійснювали тиск на керівництво з метою порушення порядку і спокою у державі. Однак суспільні зміни, писали автори петиції, очевидні, тому що все більше громадян залучені до активного суспільного життя, змінюючи стереотипи суспільної поведінки минулого двадцятиліття, для яких характерні віра в непогрішимість влади, політична індиферентність та незаангажованість. Важливою ознакою тогочасного моменту було зростання суспільного напруження, яке вимагало від влади послідовних і систематичних змін, суть яких повинна була визначитися в ході відкритої демократичної дискусії. Обов’язковою умовою будь-яких суспільних змін, починаючи від зміни Конституції і закінчуючи економічною реформою, повинна була стати реальна зміна громадсько-політичного клімату в країні. Для реалізації цієї умови “хартисти” вважали необхідним:

- негайно звільнити усіх політв’язнів;
- відновити свободу зборів;
- припинити кримінальне переслідування представників незалежних ініціатив і сприймати їх як повноважних представників громадськості, якими вони і стали в дійсних умовах;
- влада не повинна перешкоджати закладанню нових ініціатив, включно з вільними професійними спілками або союзами на основі плюралізму;
- діяльність судових органів та органів слідства повинна бути вільною від маніпуляцій влади, як і діяльність творчих спілок, діячів культури та мистецтва;
- забезпечити владні гарантії свободи совісті;
- всі стратегічні проекти та рішення стосовно життя суспільства і майбутнього наступних генерацій приймати тільки після обговорення з професіоналами та громадськістю;
- організувати вільну громадську дискусію на теми подій 1950-х років, “Празької весни”, інтервенції військ Варшавського Договору та подальшої “нормалізації”, тим більше, що країни-учасники інтервенції вже публічно засудили участь своїх армій у цих подіях, а в Чехословаччині ці проблеми досі не обговорюються. Автори Петиції закликали владу до прямого і відкритого діалогу з представниками громадськості, тому що лише діалог може бути шляхом виходу з глибокої суспільної кризи [6, с. 216].

Більшість громадськості сприйняла “Декілька фраз” як програму дій, до листопада 1989 р. цей документ підписали близько 40 000 громадян. Кількість людей, які підтримали петицію, свідчила, що цей документ відображав погляди значної частини громадськості.

Однією з наболілих проблем чеського громадського життя протягом довгого часу було становище церкви в чеському суспільстві. Про актуальність цієї проблеми і важливість її для громади свідчила громадська підтримка акції, організованої на початку 1988 р. католицьким активістом А. Навратілом та спрямованої на врегулювання релігійного життя в країні. Він склав і поширив документ, в якому, зокрема, йшлося про необхідність заповнення вакансій в церковній

ієрархії усіх рівнів та відновлення богословського факультету в м. Оломоуц у Моравії, про забезпечення вільної духовної освіти, вільного розповсюдження релігійної літератури, вільний доступ духовних осіб до засобів масової інформації, повернення церковного майна і будівель, необхідних для здійснення церковної діяльності, про дозвіл на будівництво нових костелів, реабілітацію діячів церкви і змін в законодавстві стосовно питань свободи совісті і свободи віросповідань, відповідно до міжнародних правових актів про права людини і громадянські права [5, с. 60]. А. Навратіл організував збір підписів під цим документом. Цю акцію підтримав кардинал Томашек, одна з найповажніших особистостей суспільного життя країни. Петиція збрала більше як 600 тис. підписів [7, с. 260].

На наш погляд, підпис під різного роду заявами протесту і вимогами ще не означав рішучої зміни позицій більшості населення по відношенню до влади. Це було свідченням того, що люди почали масово цікавитися політичною ситуацією в країні. Велика кількість підписів доводила готовність громадян брати участь в політичних акціях і впливати на вирішення проблем політичного життя. Письмові протести стали в чеських землях наймасовішим публічним проявом громадянської активності і незадоволення станом суспільного життя. Це пояснюється тим, що цей спосіб вияву громадянської позиції був наймирнішим і не вимагав безпосереднього контакту з владою. З активнішими акціями, тобто демонстраціями, маніфестаціями тощо, які вимагали особистої участі, ситуація складалась дещо інакше.

Звернення до досвіду чеського правозахисного руху кінця 1980-х рр. є закономірним тепер у рік 20-річчя подій, що у європейській історії отримали назву “Оксамитова революція” і стали важливою ланкою процесу розвалу так званої “соціалістичної системи країн радянського диктату.

Тактика Amnesty International, застосована в чеських землях напередодні революції 1989 р., сприяла політизації чеського суспільства, його згуртуванню навколо демократичних цінностей сучасності, свідчила про готовність чеського суспільства повалити тоталітарний режим і повернути країні незалежність.

В такий спосіб історична ретроспектива та сучасний досвід “Amnesty International” свідчить про непересічну роль громадських осередків міжнародного правозахисного руху у вирішенні проблем захисту прав людини у різних країнах світу. Українські правозахисні групи, зокрема Харківська під керівництвом О. Захарова, активно діють на захист прав людини в Україні. На наш погляд, залучення до правозахисної практики широкого загалу має шанс значно підвищити результативність акцій правозахисників, активізувати громадськість і в такий спосіб сприяти припиненню в Україні ганебного досвіду утисків прав людини, поширенню демократичних принципів в діяльності державних інституцій.

1. Amnesty International // Доступно: www.amnesty.org/en/features-news-and-updates 2. Sbirka J. Šabaty // MAO, fond ID. Sbirka vspominek, paměti a historické-vlastivědných rukopisu. – K 15. Sign. PV/143/77/ch, inv.č. 202, 203, 204, 211. 3. Deníki A. Blahutove z roku 1985 až 1989 // Osobucmuï apxiev avtopa. 4. Chronologický přehled hlavních údajů o životě, literárním díle, kulturní a společenské aktivitě V. Havla (1936 – srpen 1989) // Havel V. Do různých stran. Eseje a články z let 1983–1989. – Scheinfeld-Schwarzenberg: Československé středisko nezávislé literatury, 1989. – S. 480–497. 5. Otáhal M. Opozice. Moc. Společnost. Příspěvek k dějinám “normalizace” – Praha: MAXDORF, 1994. – 123 s. 6. Horaček M. Jak pukaly ledy.– Praha: “Mlada fronta”, 1990. – 367 s. 7. Hornák V. Československo mezi přestavbou a revolucí (Politický deník 1987 – 1991). – Praha, 1991. – 276 s.